

6772-13/3
19.02.19

До спеціалізованої вченої ради
Д 35.052.19
Національного університету «Львівська
політехніка»
(79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3)

ВІДГУК

**офіційного опонента - доктора юридичних наук, доцента Турчака
Олександра Володимировича на дисертацію Ярмол Лілії
Володимирівни на тему: «Свобода вираження поглядів та проблеми
юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загальнотеоретичне
дослідження)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історії держави
і права; історія політичних і правових учень**

Аналіз матеріалів дисертації та автореферату Л.В. Ярмол, а також ознайомлення з її публікаціями, дає підстави стверджувати, що автором проведено науковий аналіз теми, актуальної як в теоретичному, так і прикладному плані. Автором виділено новизну опрацьованих питань, сформульовані власні висновки та пропозиції, що виносяться на захист. У зв'язку зі складністю та специфікою завдань, що постали перед дослідником у ході виконання роботи, нею успішно використано достатній арсенал методологічних та методичних прийомів для досягнення поставлених цілей.

Цей загальний попередній висновок підтверджується аналізом за основними параметрами, що ставляться до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

1. Актуальність обраної теми дослідження.

Формування України, як правової демократичної держави ставить на порядок денний необхідність дослідження проблем поваги до людської гідності, забезпечення прав і свобод людини, плюралізму поглядів та думок.

На нашу думку, одним з найважливіших досягнень людства у сфері прав людини є проголошення та гарантування свободи вираження поглядів. У Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 року справедливо відзначено, що вільне вираження думок і поглядів є одним з найцінніших прав людини. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває пропоноване наукове дослідження проблематики прав людини Ярмол Лілії Володимирівни. Глибокому аналізу піддаються загальнотеоретичні аспекти свободи вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні.

Представлене наукове дослідження є цілком виправданим і доречним, насамперед, з точки зору його наукової значущості, зокрема, в усуненні прогалин вітчизняної науки теорії держави і права щодо загальнотеоретичного дослідження свободи вираження поглядів, як одного з невід'ємних прав людини. Висвітлення теоретико-правових аспектів юридичного забезпечення свободи вираження поглядів має не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки спрямоване на вдосконалення національного законодавства щодо цієї проблематики, вирішення проблем у сфері її реалізації.

Актуальність теми дослідження також підсилюється подіями, що відбуваються в сучасному суспільному, зокрема, державно-правовому житті України – застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України, використання найновіших інформаційних технологій впливу на свідомість громадян. В таких умовах особливо гострою є потреба в удосконаленні механізмів забезпечення прав людини, зокрема, свободи вираження поглядів.

Вважаємо, що дисертаційне дослідження Ярмол Л. В. сприятиме підвищенню ефективності державно-правового забезпечення свободи вираження поглядів в Україні.

Дослідниця вперше у вітчизняній науці теорії держави і права вдалася до комплексного вивчення змісту, структури свободи вираження поглядів як природного та юридичного явища.

Конструктивною видається представлена концепція, згідно з якою погляди становлять основу свободи їх вираження, є обов'язковим елементом свідомості людини поряд з іншими: вірою, знаннями, думками, переконанням, уявленнями тощо.

Застосована автором методологія є новим кроком у вивченні загальнотеоретичних аспектів свободи вираження поглядів та інформаційних прав як її складової.

Автор вдало розкрив і вдосконалив вже напрацьовані у вітчизняній юридичній науці положення щодо реалізації свободи вираження поглядів: 1) за допомогою засобів масової інформації; 2) під час мирних зібрань; 3) окремими суб'єктами (журналістами, дітьми).

Достатньо повно здійснено системний аналіз проблем юридичного забезпечення реалізації свободи вираження поглядів людини в Україні та сформулювало ряд пропозицій щодо їх вирішення.

Таким чином, обрана дисертантом тема є актуальною, науково значущою та відповідає паспортів спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна.

Сформульовані автором наукові положення, висновки і рекомендації *обґрунтовані та достовірні*.

Слід відзначити, що мета та завдання чітко і послідовно визначені автором та досягнуті в результаті проведеного дослідження. Аналіз окремих з поставлених дослідницьких завдань – розкрити методологічні підходи, методи та джерельну базу дослідження; визначити поняття, сутність поглядів як антропоного феномена; сформулювати поняття свободи вираження поглядів як природного права людини, виокремити види зазначеної свободи та розкрити її структуру; встановити співвідношення свободи вираження поглядів з іншими суміжними природними правами; розкрити значення, види форм та способів вираження поглядів людини; сформулювати авторське визначення

поняття свободи вираження поглядів людини як суб'єктивного юридичного права, закріпленого в законодавстві України та розкрити структуру зазначеної свободи тощо (с. 28–29) – засвідчує обґрунтованість побудови наукового дослідження на основі звернення до комплексу концептуальних підходів. Серед них пріоритетними і «наскрізними» є антропологічний, системний, діалектичний, потребовий, ідеалістичний, комунікативний підходи (с. 29–30). Їх вибір зумовлений передовсім міждисциплінарним комплексним характером дослідження та специфікою обраної проблематики.

При дослідженні задекларованої теми використовувалась низка загальнонаукових методів, зокрема аксіологічний – задіяний для пізнання цінності поглядів людини та інших складових її свідомості, свободи вираження поглядів (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 5.1); функціональний – забезпечив з'ясування взаємозв'язків поглядів з іншими спорідненими явищами (підрозділ 2.1), а також структурний, історичний, порівняльний, логічні та інші загальнонаукові методи.

Важливе значення для дослідження мали й спеціально-юридичні методи. Так, історико-правовий метод використано при висвітленні питань відображення свободи вираження поглядів в історичних джерелах права України (підрозділ 1.2); за допомогою структурно-правового методу виокремлено структурні елементи свободи вираження поглядів як природного права людини (пункт 2.2.1) та суб'єктивного юридичного права (підрозділ 5.1). Широко задіяні у роботі і інші спеціально-юридичні методи: формально-догматичний, функціонально-правовий; порівняльно-правовий, метод тлумачення міжнародно-правових норм (підрозділи 4.1, 4.2, 6.1, 6.2); національно-правових норм з питань свободи вираження поглядів (розділи 5, 6). Заслуговує на увагу те, що дисертант широко використала методи аналізу та узагальнення юридичної практики Європейського суду з прав людини, Спеціального доповідача з питань заохочення і захисту права на свободу поглядів та їх вираження Ради з прав людини ООН, судових органів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Національної ради

України з питань телебачення і радіомовлення, Державного комітету телебачення і радіомовлення України (с. 31).

Достовірність й обґрунтованість також забезпечені ґрунтовно відібраною й детально опрацьованою джерельною базою роботи (748 найменувань). У роботі об'єктивно проаналізовані наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників з загальної теорії держави і права, філософії права. Для концептуалізації проблематики використані дослідження науковців з міжнародного права, конституційного права України, філософії, психології, релігієзнавства та інших дисциплін. Автор вдається до коректної полемізації з іншими дослідниками, обґрунтовуючи власні висновки.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації підтверджується їх апробацією у відкритому друку, обговоренням на наукових конференціях, інших наукових заходах. Це підтверджується не тільки їх науковою значущістю, але і певною системою здобутих дисертантом нових знань, що заповнюють деякі прогалини в загальній теорії держави і права, але і їх практичною затребуваністю на сучасному етапі, зокрема, з метою вдосконалення чинного законодавства у сфері свободи вираження поглядів людини та підвищення ефективності діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, щодо забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів.

Проведена авторкою науково-дослідна робота є результатом її власних напрацювань, що отримані в процесі комплексного наукового дослідження проблематики свободи вираження поглядів та юридичного забезпечення її реалізації в Україні.

Наукова новизна дисертаційної роботи охоплює низку положень.

Слід відзначити, що деякі з них становлять значну евристичну цінність не лише в теоретико-правовому, а й у філософському плані. До них передовсім слід віднести авторське визначення поняття поглядів як антропного феномена (с. 94); виокремлення та характеристику структурних елементів поглядів як обов'язкового складника свідомості людини (суб'єкта, предмета, змісту, підстав) (с. 93–94); класифікацію поглядів людини за

різними критеріями (с. 95–96); розкриття співвідношення поглядів як об'єкта правової охорони з іншими спорідненими явищами – світоглядом, думками, переконаннями, уявленнями, вірою (пункти 2.1.2.–2.1.6).

Серед наукових положень та висновків, що характеризуються новизною, на нашу думку, слід виокремити:

- Новим в дисертації, що захищається, є визначення поняття свободи вираження поглядів як природного права людини - це можливість людини виражати внутрішньо та назовні в будь-якій формі ставлення ймовірного характеру до теперішніх, минулих, майбутніх явищ, процесів, подій, фактів дійсності або давати їх оцінку.

- Заслугове на увагу запропонована дослідницею класифікація свободи вираження поглядів як природного права людини залежно від: форм свідомості; змісту поглядів; форм зовнішнього вираження поглядів; того, наскільки правильно погляди людини відображають об'єктивну дійсність.

- Авторка вдало обґрунтовує теоретико-правові положення щодо взаємозв'язку свободи вираження поглядів з іншими суміжними природними правами – зі свободою світогляду, свободою вираження думки, свободою віросповідання.

Новим і науково значущим є виокремлення дисертантом елементів (можливостей) свободи вираження поглядів як суб'єктивного юридичного права та обґрунтування положення, що їм властиве подвійне підпорядкування – належать як до права на формування поглядів людини, так і до права на їх вираження (с. 263).

Заслугове на увагу порівняльна характеристика структурних елементів свободи вираження поглядів як природного права так і суб'єктивного юридичного права, закріпленого в законодавстві України.

Безперечну пізнавальну цінність має визначення основних позитивних тенденцій у сфері юридичного забезпечення свободи вираження поглядів в Україні та окреслення низки проблем у сфері її реалізації, а також формулювання пропозицій до Конституції та інших нормативно-правових актів України, спрямованих на їх вирішення.

Новизна вбачається в інтерпретації поняття та структури механізму юридичного забезпечення свободи вираження поглядів в Україні, що становить систему ефективних юридичних засобів реалізації, охорони та захисту свободи вираження поглядів загалом, а також окремих її елементів (можливостей), закріплених у національних нормативно-правових актах та в інших джерелах права (с. 270); в теоретичному осмисленні проблем реалізації свободи вираження поглядів за допомогою друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації, формулюванні пропозицій щодо їх вирішення.

Виокремлені висновки видаються найбільш вагомими теоретико-правовими інноваціями представленого дослідження, що мають важливе значення для загальної теорії держави і права та юридичної науки.

Це стосується, зокрема, визначення методології дослідження свободи вираження поглядів як системи концептуальних підходів, методів та способів дослідження свободи вираження поглядів, як природного та суб'єктивного юридичного права, юридичного забезпечення її реалізації в Україні, а також знання про закономірності їх застосування (с. 42).

Теоретико-антропологічна значущість притаманна висновкам автора про зміст і форму свободи вираження поглядів, нерозривно пов'язаних між собою понять; виокремлення дисертантом, залежно від засобів, таких форм вираження поглядів людини: вербальної (усну, письмову, друковану); невербальної; комбінованої (поєднання вербальної та невербальної).

Важливими є сформульовані дисертантом пропозиції щодо нової редакції ст. 34 Конституції України (с. 337).

Структура дисертації Ярмол Л.В. не викликає заперечень. Вона цілком пов'язана з метою, тими завданнями, які поставила перед собою здобувачка та специфікою дослідження предмета і об'єкта. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, що містять тринадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (748 найменувань використаних джерел). Повний обсяг дисертації становить 490 сторінок, основний текст – 374 сторінки. Виклад змісту цілком логічний та послідовний.

За своїм змістом дисертація Ярмол Л.В. узгоджується з Пріоритетними напрямами розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженими Національною академією правових наук України 03.03.2016 р. та вписується у науково-дослідну тематику робіт кафедри теорії та філософії права Національного університету «Львівська політехніка»: «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356), «Метаантропологічна концепція державотворення та правотворення» (державний реєстраційний номер 0118U000349).

Як і належить кваліфікованій науковій роботі, дисертація починається зі вступу, в якому обґрунтовано актуальність наукового дослідження, наголошено на зв'язку теми дисертації з науковими програмами, планами, темами. Визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методологію наукової праці, сформульовано новизну та викладено основні положення, що виносяться на захист, визначено наукове і практичне значення одержаних результатів, вказано на їхню апробацію та публікації.

Робота спирається на значну джерельну базу - 748 наукових праць з різних галузей знань – філософії науки, філософії права, конституційного права, загальної теорії держави та права тощо. Залучені праці як вітчизняних, так й зарубіжних вчених різних періодів становлення та розвитку юридичної науки.

Логічною є її архітектоніка.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження» проаналізовано стан наукової розробки теми, розкрито методологію дослідження і понятійно-категоріальний апарат проблеми свободи вираження поглядів.

Важливим для рецензованого дослідження є другий розділ - «Свобода вираження поглядів: природно-правова інтерпритація» у якому на належному науковому рівні проведено аналіз поняття поглядів, як антропного феномена. Розглянуто їх, як обов'язковий елемент різних форм свідомості, зокрема, правосвідомості.

Заслугує на увагу висновок про те, що погляди є центральним, але не єдиним елементом світогляду людини.

Автор доводить, що погляди, як судження, не є тотожні із думкою, вони є лише різновидом думки. Зазначено, що переконання людини є ширшим поняттям ніж її погляди, вони характеризуються більшим ступенем впевненості. Стосовно співвідношення уявлень та поглядів, то автор зазначає, що уявлення є тим, за допомогою чого людина формує власні погляди. Аргументовано, що уявлення у більшій мірі властиві внутрішньому світу людини, а погляди зорієнтовані для зовнішнього вираження. На основі широкого кола джерел автор доводить, що віра людини відносно поглядів є більш комплексним утворенням.

Вдало сформульоване авторське визначення поняття свободи вираження поглядів як природного права. Здійснено її класифікацію за певними критеріями. Дисертант наголошує на необхідності закріплення на міжнародному рівні не лише свободи вираження поглядів, але й і їх формування. Ґрунтовними є роздуми автора про співвідношення свободи вираження поглядів з суміжними природними правами (свобода вираження світогляду, думки, віросповідання).

Викликає інтерес третій розділ дисертації - «Форми та способи вираження поглядів» Він присвячений аналізу форм вираження поглядів людини та основних способів їх прояву. Автором запропоновано закріпити в Основному Законі України право кожного на свободу вираження і формування поглядів у будь-якій формі та будь-який спосіб. Говорячи про проблеми реалізації свободи вираження поглядів за допомогою ЗМІ, дисертант наголошує на наявності цензури як явища, що стоїть на перешкоді цьому процесу. Водночас підтримана пропозиція ряду науковців щодо встановлення кримінальної відповідальності за неї.

Важливим з точки зору дослідження зазначеної тематики є розділ четвертий – «Міжнародно-правові гарантії забезпечення свободи вираження поглядів». У цьому розділі проведено аналіз світових та європейських гарантій

забезпечення свободи вираження поглядів. Увагу зосереджено на поняттях та видах цих гарантій, а також на їх інституційних основах.

В п'ятому розділі – «Свобода вираження поглядів як суб'єктивне юридичне право. Механізм його юридичного забезпечення в Україні» дисертантом аналізується свобода вираження поглядів з точки зору суб'єктивного юридичного права. Зроблено висновок про те, що елементи цієї свободи, як природного права, в українському законодавстві відображені, але її структуру, як суб'єктивного юридичного права, необхідно доповнити ще окремими елементами. Висувається пропозиція передбачити в законодавстві адміністративну відповідальність за примус до вираження поглядів та відмови від них. Окремо досліджено загальнотеоретичні аспекти юридичного механізму забезпечення свободи вираження поглядів. Наголошено на необхідності встановлення юридичних засобів реалізації, охорони та захисту цієї свободи, тобто юридичний механізм забезпечення, а його ядром є національне законодавство. Обґрунтованим є визначення поняття меж реалізації цієї свободи.

Актуальним є наявність розділу – «Реалізація свободи вираження поглядів окремими суб'єктами», де розглянуто теоретико-правові аспекти реалізації цієї свободи дітьми та журналістами.

Дисертаційне дослідження Ярмол Л.В. завершують логічні і продумані висновки, котрі підкреслюють його актуальність і належний науковий рівень.

3. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані та використовуються:

– у науково-дослідній роботі - для подальшого вивчення загальнотеоретичних аспектів свободи вираження поглядів та юридичного механізму її реалізації в Україні;

– у навчальному процесі – при викладанні і підготовці навчально-методичних матеріалів з «Теорії держави і права», «Філософії права»;

– у *правотворчій роботі* - для удосконалення вітчизняного законодавства щодо свободи вираження поглядів людини;

– у *правореалізаційній діяльності* - для підвищення ефективності діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, у забезпеченні реалізації свободи вираження поглядів.

4. Повнота викладу одержаних результатів в опублікованих працях.

За темою дисертації опубліковано 57 наукових праць, серед яких п'ять – монографій (з них чотири – у співавторстві), 21 стаття у наукових фахових виданнях України, п'ять статей, опублікованих у зарубіжних наукових періодичних виданнях, п'ять публікацій, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження, 21 праця апробаційного характеру.

Автореферат відображає структуру дисертаційної роботи, а його зміст відповідає основним положенням дисертації.

5. Зауваження та рекомендації до дисертації.

Вцілому викладене свідчить про такі позитивні риси дисертації Ярмол Л.В., як актуальність, наукова новизна, практична значущість, методологічна обґрунтованість та доступність до сприйняття. Водночас, дисертація, як і кожна дійсно вагома творча праця, викликає низку роздумів, відкриває широкий простір для наукової дискусії. В рамках цього відгуку варто зупинитися на деяких конкретних дискусійних положеннях, що могли б, на нашу думку, слугувати предметом для дискусії на її публічному захисті, твердженнях, що потребують додаткової аргументації, зауваженнях та побажаннях до її автора, а саме:

1. Серед груп джерельної бази дослідження автор виокремила історичні джерела права України XIX–XX ст., в яких закріплено свободу вираження поглядів, проаналізувала їх і сформулювала слушні висновки (с. 55-60). Проте, робота значно збагатилася б, якби були досліджені історико-правові аспекти свободи вираження поглядів в Україні, не лише періоду XIX–XX ст. та викладені в окремому розділі чи підрозділі дисертації.

2. Дисертант класифікувала свободу вираження поглядів як природного права людини за чотирма критеріями (залежно від форм свідомості; від змісту поглядів; від форм зовнішнього вираження поглядів; від того, наскільки правильно погляди людини відображають об'єктивну дійсність (с. 32). Автор оминула інші критерії поділу цієї свободи та її види (йдеться про свободу вираження ствердних та заперечних поглядів – залежно від якості предметів що відображаються; свободу вираження поглядів, які виникли з буденної практики та свободу вираження поглядів, що сформувалися на рівні ідеології та ін.). Такі види свободи вираження поглядів як природного права можна виокремити на підставі запропонованої класифікації індивідуальних поглядів (с. 95–96).

3. Значна увага в роботі приділена загальнотеоретичній характеристиці свободи вираження поглядів журналістами, міжнародним та національним правовим гарантіям її забезпечення (підрозділ 6.2.). Проте, на жаль, в Україні трапляються випадки порушення самими ж журналістами прав, свобод інших суб'єктів. Вважаємо, що дослідження питань юридичної відповідальності журналістів, у зв'язку з порушенням ними норм національного законодавства, збагатили б роботу.

4. Пропозиція дисертанта про закріплення у Законі України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. (у редакції від 13.01.2011 р.) нормативного положення про те, що «свобода засобів масової інформації у вираженні поглядів допускає певне перебільшення – за умови, що не порушуються межі реалізації свободи вираження поглядів (ч. 2 ст. 10 Євроконвенції; ч. 3 ст. 19, ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права)» (с. 243) є доволі дискусійною і потребує додаткової аргументації автора.

5. Однією з важливих та особливих категорій суб'єктів, щодо якої держава повинна уважно і ретельно формувати механізм юридичного забезпечення реалізації свободи вираження поглядів, є діти. Автор сформулювала низку слушних пропозицій щодо вдосконалення як міжнародного, так і національних механізмів забезпечення прав дитини. Однак, на нашу думку, спірною є пропозиція здобувача передбачити у

Сімейному кодексі України (ст. 150 «Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини») обов'язок батьків зважати на думки та погляди дитини щодо форм та методів її виховання, оскільки не кожна дитина, в силу свого психологічного розвитку, може висувати такі вимоги. Постають питання: з якого віку батьки повинні прислухатись і зважати на ці погляди дитини? Якою може бути їх юридична відповідальність у випадку неврахування цих думок та поглядів дитини?

6. Змістовні й методологічні здобутки рецензованої наукової праці не тільки не виключають, але й передбачають висунення пропозицій щодо можливих напрямів подальшої розробки пропонованої проблематики. Вважаємо, що до таких напрямів можна віднести, зокрема, і дослідження проблем юридичного забезпечення свободи вираження поглядів як особистого немайнового права.

Зазначені дискусійні положення, що притаманні будь-якій теоретично складній та методологічно насиченій науковій праці, не впливають, а навпаки, підкреслюють високий теоретичний рівень змісту наукового дослідження Л.В. Ярмол.

6. Висновок про відповідність дисертації нормативним вимогам законодавства України.

Вищенаведені зауваження стосуються лише окремих аспектів дослідження і суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку змісту дисертаційної роботи Л.В. Ярмол «Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загальнотеоретичне дослідження)», яка характеризується науковою новизною у визначенні питань, що є актуальними як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Структурні елементи дисертації композиційно-логічно та послідовно підпорядковані її змісту. Зміст роботи відповідає обраній темі, характеризується системністю та комплексністю; ключові проблеми сформульовані чітко. Вона є завершеною, самостійно підготовленою дисертантом кваліфікаційною науковою працею, що містить наукові

положення та науково обґрунтовані результати у сфері загальної теорії держави і права, що розв'язують важливу наукову проблему та мають вагомe наукове і практичне значення для утвердження Української демократичної правової держави. Її зміст відповідає паспортній спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Відтак, за актуальністю обраної теми, науковою новизною одержаних результатів, практичним значенням та оформленням дисертаційна робота «Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загальнотеоретичне дослідження)» відповідає вимогам викладеним в п. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, що висуваються до дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук, а її автор **Ярмол Лілія Володимирівна** – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, доцент,
начальник науково-дослідної лабораторії (військово-
історичних досліджень) Наукового центру
Сухопутних військ Національної академії
сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного

 О.В. Турчак

Підпис Турчака О.В. засвідчую:

ТВО заступника начальника Національної академії сухопутних
військ імені гетьмана П. Сагайдачного з наукової роботи
кандидат технічних наук

 Д.Є. Хаустов

